

УДК 130.122: 37.013

Філософсько-освітній вимір виховного потенціалу феноменів самоактуалізації та самореалізації особистості

Н.В. ОВЧАРЕНКО

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м.Дніпропетровськ, Україна, E-mail: yu_h@inbox.ru

Авторське резюме

Проблема самовиховання має особливе значення стосовно того аспекту самоактуалізації та самореалізації, який стосується набуття особистістю суб'єктного статусу в освітній діяльності. Самовиховання та процеси самоактуалізації і самореалізації виступають як взаємообумовлені складові саморозвиваючого навчання. Самовиховання є важливим механізмом поєднання спрямованості освітнього процесу як на пізнавальні потреби, так і на потреби саморозвитку особистості. Концепт самовиховання посилює синергетичний методологічний потенціал понять самоактуалізації та самореалізації, оскільки ґрунтується на синергетичних ідеях самоорганізації Самовиховання, як і самореалізація та самоактуалізація, має інтегративний екзистенційний характер і в цільовому вимірі виходить за межі формальної освітньої діяльності, оскільки характеризує особистість як таку, що постійно перевизначається у своєму саморозвиткові. Концепт самовиховання посилює значення самоактуалізації та самореалізації як цілей неперервної освіти, оскільки відображає позитивний характер процесу самотворення особистості. У контексті синергетичної методології важливим аспектом використання концептів самоактуалізації та самореалізації у процесі цілепокладання виховної діяльності постсучасного зразка є зміни в розумінні девіацій та їх зв'язку з процесом саморозвитку особистості. Самореалізація та самоактуалізація позитивно-девіантної особистості представляється як якісно нове соціальне та освітнє явище.

Ключові слова: філософія освіти, самоактуалізація, самовиховання, самореалізація, девіація, цінність, особистість.

Philosophic-educational dimension of educational potential of self-actualization and self-identity phenomenon

N.V. OVCHARENKO

Dnipropetrovsk regional Institute of postgraduate pedagogical education, Dnipropetrovsk, Ukraine, E-mail: yu_h@inbox.ru

Abstract

The problem of self-education is of particular importance in relation to the aspect of self-actualization and self-realization concerning the acquisition of subject status of the individual in the educational activity. Self-actualization and processes of self-realization and act as interdependent components samorozvyvayuchoho training. Self-education is an important mechanism for combining the educational process as focus on educational needs and the needs of self-identity. The concept of self enhances the synergy potential methodological concepts of self-actualization and self-realization, as based on the ideas of self synergistic. Self-education as self-realization and self-actualization, existential character is integrative and target dimension beyond the formal educational activities, as characterizes identity as being constantly overridden in their self-development. The concept of self-actualization and reinforces the importance of self as goals of lifelong learning as a lifetime reflects the nature of the self-creation of the individual. In the context of synergetic methodology using concepts important aspect of self-actualization and self-realization in the process of goal-setting educational activities postmodern design is a change in the meaning of deviations and their relation to the process of self-identity. Self-actualization and positive-deviant personality appears as qualitatively new social and educational phenomenon.

Keywords: philosophy of education, self-actualization, self-education, self-realization, deviation, value, personality.

Постановка проблеми. Розвиваюча освіта включає два взаємозалежні процеси: індивідуально-розвиваюче навчання та індивідуально-розвиваюче виховання. Однак останнє не може інтерпретуватися у межах традиційного розуміння, як цілеспрямований вплив з метою формування певних якостей, оскільки це суперечить сутності освіти як самотворення, самоактуалізації та самореалізації особистості. У цьому зв'язку має відбутися і зміна в розумінні цілей виховної складової освітньої діяльності на основі конституювання адекватного особистісно-орієн-

тованій освіти змісту концепту «самовиховання».

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження значення феноменів самореалізації та самоактуалізації для виховання особистості здійснюється у роботах О.Газмана, Г.Селевка, Е.Снімщикової, Н.Шмойлової та інших вітчизняних і зарубіжних авторів. Вказані феномени розуміються як механізми та цілі виховної роботи. Однак при цьому їх евристичний потенціал як філософсько-освітніх категорій залишається нерозкритим.

Мета дослідження. Визначення потенціалу

понять самореалізації та самоактуалізації у процесі виховання в контексті філософсько-освітньої проблематики.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших вітчизняних учених, який здійснив спробу тлумачення виховного процесу з позицій ідеї вільного саморозвитку особистості, став О.С. Газман. Проблеми саморозвитку, самоактуалізації та самореалізації особистості вчений розглядає під кутом зору становлення її свідомості, яку він вважає основною цінністю освіти [2, с. 34]. Відповідно основою самотворення особистості в освітньому процесі є адаптація нею у відповідності зі своїми схильностями, цінностями, потребами різноманітних об'єктів освіти у вигляді освітнього матеріалу (явища, символи, моделі, ситуації, цінності, діяльність, відносини, атмосфера, предмети). У процесі вибору й перетворення цього матеріалу відбувається самовизначення особистості як процес і результат усвідомленого вибору нею позицій, цілей, засобів самореалізації та самоактуалізації у конкретних життєвих умовах, що і є провідним механізмом знаходження внутрішньої свободи.

Процес самоактуалізації, самореалізації, загалом саморозвитку має спиратися на «входження» особистості в культуру, систему духовних цінностей, що неможливо без освітньо-виховного впливу. Однак рівень такого впливу на конкретну людину може бути дієвим тільки у тому випадку, якщо вона сама стане відчувати потребу у створенні особистої культури, здійснить зусилля для того, щоб увійти в більш високі сфери культурної та моральної взаємодії з іншими у самостійній побудові власної особистості в умовах підтримки того якісно специфічного, що вже властиве їй як носієві суб'єктності. Відтак формування в особистості навиків самовиховання як передумови продуктивного культурно-виховного впливу виступає однією з пріоритетних цілей освіти, орієнтованої на самоактуалізацію та самореалізацію особистості, а самовиховання виступає як їх складова та механізм досягнення.

Важливим аспектом впливу концепту самовиховання на переорієнтацію освітньої діяльності на цілі самоактуалізації та самореалізації особистості є методологія стимулювання самовиховання й управління процесом самовиховання. Стимулювання самовиховання освітніх суб'єктів являє собою цілеспрямований процес управління саморозвитком особистості, заснований на гармонізації цілей виховання та самовиховання. З урахуванням цього найбільш загальною метою стимулювання самовиховання – сприяти саморозвитку, самореалізації та самоактуалізації, а також усвідомленій соціалізації освітніх суб'єктів.

Як бачимо, проблема самовиховання має особливе значення стосовно того аспекту самоактуалізації та самореалізації, який стосується набуття особистістю суб'єктного статусу в освітній діяльності. Дослідники проблеми вказують, що

реальний саморозвиток особистості в освітньому процесі можливий лише в контексті суб'єкт-суб'єктних відносин. Особливістю особистісно орієнтованої освіти є те, що в ній особистість розглядається як суб'єкт навчальної діяльності, що прагне до самовизначення і самореалізації. Тому необхідно розглядати людину у процесі її розвитку як суб'єкт самоуправління стосовно своєї діяльності. У цьому зв'язку Г.Селевко вказує: «Людина – досить досконала самоврядна та саморегульовальна система. Рівень самоуправління – одна з головних характеристик особистісного розвитку» [4, с.10]. Розглядаючи проблеми механізму саморегуляції, він констатує, що особистість вибірково ставиться до зовнішнього виховного і навчального впливу, будучи тим самим активним регулятором своєї діяльності. Усяка зміна особистості відбувається як свідомий вибір або свідоме рішення, тобто через регуляцію особистістю «зсередини». Основою внутрішнього саморегульовального механізму представляють три інтегральні якості – потреби, спрямованість, Я-Концепція. Таким чином, самовиховання має ті ж механізми особистісного розвитку, що й процеси самоактуалізації та самореалізації.

Особливо велике значення для самовиховання як атрибутивної властивості особистості у контексті освітнього цілепокладання мають духовні потреби та цінності. «У число духовних потреб людини включаються, поряд з пізнавальними, такі як потреба у самовизначенні, самоствердженні, самовихованні, самоосвіті, самовдосконаленні. Таким чином, самовиховання поставлене в один ряд з іншими категоріями, що фіксують спрямованість особистості на своє самоформування» [3, с.165].

Самовиховання та процеси самоактуалізації і самореалізації виступають як взаємообумовлені складові саморозвиваючого навчання. Самовиховання є важливим механізмом поєднання спрямованості освітнього процесу як на пізнавальні потреби, так і на потреби саморозвитку особистості. До останніх фахівці у цій царині якраз і відносять потреби у самоствердженні, самовираженні, самоактуалізації. Метою й засобом в освітньому процесі є домінанта самовдосконалення особистості, що включає установку на самовиховання і самовизначення. Акцент у самовиховних моделях самоактуалізації ставиться на самокеруючі механізми особистості, виховання домінанти саморозвитку особистості, формування індивідуального стилю навчальної діяльності.

Слід відзначити, що концепт самовиховання посилює синергетичний методологічний потенціал понять самоактуалізації та самореалізації, оскільки ґрунтується на синергетичних ідеях самоорганізації, у рамках яких людина розглядається як саморегульовальна система, що саморозвивається, з усім комплексом її успадкованих, набутих та розвинутих у процесі життя рис. У дане поняття включається не тільки формуючий

ефект діяльності як такий з досягнення поставлених цілей, здійснений за допомогою вольового зусилля над собою, але й саморегуляція цієї діяльності, що передбачає самоконтроль, самоаналіз, самооцінку її здійснення і результатів, а при необхідності – і корекцію, уточнення цілей і завдань, пошук оптимальних засобів і способів самозміни. Відтак зрозуміло, що у межах синергетичного підходу самовиховання, як і самореалізація (на відміну від самоактуалізації) далеко не завжди має позитивну спрямованість і відображає багатовекторність результатів зусиль з саморозвитку.

Таким чином, категорія самовиховання виступає як поняття, що характеризує прагнення людини ввійти у світ уже вироблених людством цінностей і норм, особисто осмислити їх і побудувати свою позицію щодо самореалізації свого життєвого шляху та самоактуалізації власного потенціалу як особистості. Самовиховання, як і самореалізація та самоактуалізація, має інтегративний екзистенційний характер і в цільовому вимірі виходить за межі формальної освітньої діяльності, оскільки характеризує особистість як таку, що постійно перевизначається у своєму саморозвиткові. Концепт самовиховання посилює значення самоактуалізації та самореалізації як цілей неперервної освіти, оскільки відображає позитивний характер процесу самотворення особистості. З цим пов'язано впровадження у систему цілепокладання постсучасної освіти нових концептуальних орієнтирів саморозвитку особистості упродовж життя. Передусім це концепт самостверджуючої діяльності, яка оцінюється як активність особистості у самовдосконаленні, реалізована протягом усього життя і відображає діяльнісний характер процесу самовиховання. Також слід вказати на особистісно-розвивальний потенціал концепції «самовиховання через усе життя», яка зараз знаходиться у процесі становлення і має забезпечити інтеграцію цілей у царині неперервної освіти та саморозвитку особистості.

Загалом потрібно підкреслити роль концептів самоактуалізації та самореалізації в утвердженні холистичного підходу до розуміння саморозвитку особистості. Особистісний розвиток розуміється як розкриття усього потенціалу людини в його цілісності та єдності усіх складових. У межах такого підходу радикально змінюється ще одна виховна ціль постсучасної освіти – забезпечення здоров'я людини як субстратної основи її розвитку та розкриття її потенціалу самотворення. Інтегруючу роль при цьому виконує концепт самоактуалізації, використання якого дає можливість інтерпретувати здоров'я людини як єдність фізичної, психічної, соціальної та духовної складових, підпорядкованих духовним цінностям людини.

Прагнення до реалізації свого особистісного потенціалу само по собі вказує на здоров'я особистості. Швидше за все, це пов'язано з тим, що

люди, які здійснюють процес самоактуалізації, звертаються до найбільш важких та заплутаних проблем, які вимагають максимальних зусиль. «Тільки регулярні зусилля, праця і ретельність у реальній життєдіяльності сприяють високому рівню здоров'я. Цей найбільш високий рівень ставлення до здоров'я і вимагає активної діяльності суб'єкта, спрямованої на збереження й підтримку свого здоров'я. Спрямованість особистості на збереження свого здоров'я сприяє особистісному росту. Тобто чим здоровішим є спосіб життя людини, тим вищим є її прагнення до самоактуалізації» [6, с.129].

Концепт самоактуалізації відіграє надзвичайно важливу роль і для утвердження нових цілей освіти, пов'язаних з цінностями екосистемного виміру сенсожиттєвих орієнтацій особистості. Як і в інших випадках, тут вона посилює методологічний потенціал синергетичного підходу до системи освіти як до відкритої системи, зокрема, стосовно змісту концепції випереджаючої освіти. Метою останньої є розвиток конструктивно-творчої особистості, здатної через реалізацію інтеріоризованих в освітньому процесі цінностей забезпечити перенесення орієнтирів сталого розвитку з концептуального рівня на рівень практичної життєдіяльності суспільства. Роль феномена самоактуалізації тут проявляється у тому, що саме він задає цілі випереджаючої освіти, спрямованої на становлення й розвиток таких особистісних структур, які визначають конструктивно-творче ставлення до природи та конструктивно-творчий спосіб життя.

Значення феномена самоактуалізації у становленні екоцентричної випереджаючої освіти визначається передусім тим, що конструктивно-творча в екосистемному вимірі особистість формується через комплекс структур свідомості, здатних забезпечити її саморозвиток та формування нових, більш актуальних структур, що характеризують конструктивно-творчу тенденцію її розвитку. В якості основ виступає ціннісний зміст особистісних структур свідомості, що орієнтують її на самоактуалізацію, самореалізацію, самотворення. Вони розглядаються як внутрішнє джерело і механізм становлення конструктивно-творчої культури свідомості. При цьому роль самоактуалізації є домінуючою, оскільки саме вона задає цінності саморозвитку з максимальним врахуванням інтересів інших людей та в цілому середовища життєдіяльності особистості.

Відтак через самоактуалізацію екосистемні цілі освітньої діяльності інтегруються у загальну мету особистісно орієнтованої освіти «бути особистістю». «Особистісні структури, проявляючись у діяльності як ціннісний зміст свідомості, реалізують феномен «бути особистістю», визначають поведінку людини як особистісне відношення до цінностей культури, науки, професійної і життєвої діяльності» [1, с.41]. Для самоактуалізації особистості в екосистемному вимірі особливе значення має формування в

освітньому процесі таких особистісних структур, як критичність (особистісна оцінка подій як усередині особистості, так і в навколишньому середовищі); рефлексивність (здатність порівнювати «реальне Я» з подіями, що відбуваються, координувати своє «Я» у контексті цих подій, підтримувати свій статус); колізійність (здатність бачити причини подій, що відбуваються, оцінювати суперечності стосовно цінностей); мотивування (здатність знаходити сенс подій і своєї діяльності, відносин з людьми; здатність виробляти життєві цілі та ціннісні орієнтації).

У контексті синергетичної методології важливим аспектом використання концептів самоактуалізації та самореалізації у процесі цілепокладання виховної діяльності постсучасного зразка є зміни в розумінні девіацій та їх зв'язку з процесом саморозвитку особистості. Загальною методологічною основою таких змін є інтерпретація постіндустріальної цивілізації як суспільства ризику, суспільства, де ризики стають невід'ємною складовою розвитку і, більше того, механізмом такого розвитку. Відтак виникає потреба в обґрунтуванні позитивної ролі девіантних змін певного класу як механізму саморозвитку особистості у суспільстві ризику.

Суспільство ризику, яке характеризується постійною нестабільністю і широким спектром загроз як для окремої людини, так і для цивілізації загалом, ставить нові вимоги до характеристик саморозвитку особистості з погляду їх відповідності усталеним нормам та стандартам. Перед суспільством і особистістю постають нові, все більш важкі завдання, розв'язати які неможливо без підвищення й максимального використання потенційних можливостей людини. У цьому зв'язку проблеми самореалізації та самоактуалізації особистості набувають достатньо специфічного виміру, оскільки передбачають вихід за межі усталеного, звичного, загальноприйнятого, що звичайно характеризують як девіації. Однак спрямованість вказаних девіацій на позитивний саморозвиток особистості та конструктивні зміни у суспільстві дає підстави характеризувати їх як позитивні девіації, а особистість, яка через них здійснює власний саморозвиток, – як «позитивно-девіантну».

Позитивні девіації – це особливий, інноваційний спосіб взаємодії особистості і навколишнього світу. Це спосіб діяльності, яка забезпечує самореалізацію та самоактуалізацію особистості в нестійкому суспільстві ризику, при цьому ступінь реалізації її сутнісних властивостей залежить від рівня наднормативної активності самої особистості. Вона орієнтується на наявність у суб'єкта позитивно-девіантної діяльності здатностей, мотивів, знань і вмінь, завдяки яким забезпечується як його саморозвиток, так і вплив на світ в умовах суспільства ризику. Важливу роль тут відіграють компоненти розумової активності, уява, інтуїція, але головні – це потреба особистості у самоактуалізації своїх творчих

можливостей. Позитивні девіації методологічно сумісні з цілями особистісно орієнтованої освіти, оскільки мають індивідуальний характер прояву цілеспрямованої діяльності, де ключову роль відіграє активність особистості як пошук змісту людського буття. Активність як діяльний стан суб'єкта, детермінований зсередини стосовно його ставлення до світу, і реалізується зовні суб'єкта у процесах його поведінки.

Крім формування активності особистості в освітньому процесі, важливою метою виступає виховання прагнення до свободи. У процесі формування позитивних девіацій особистісні фактори набувають характеру стимулів до просування вперед. У цьому бачиться саморозвиток сил, закладених у кожній людині, характерний для її самоактуалізації. Виходячи із цього можна згодитися, що «позитивні девіації – це феномен, який відіграє вирішальну роль у саморозвитку особистості. Необхідно розглядати позитивні девіації як характеристику особистості, тобто порушувати питання про позитивно-девіантну особистість. Позитивні девіації особистості можна розглядати як діяльність, як процес, як відношення людини до світу, як особливий стан свідомості» [5, с. 75].

Самореалізація та самоактуалізація позитивно-девіантної особистості представляється як якісно нове соціальне та освітнє явище. Особистість самоздійснюється тільки у діяльності через реалізацію своїх сутнісних сил, розбудовуючи, переутворюючи, таким чином, себе і суспільство, що можливе лише при активності особистості. Позитивні девіації проявляються завжди усвідомлено та цілеспрямовано, виявляючи величезний вплив на саморозвиток особистості. У цілому – це природне бажання і потреба людини внести свій неповторний внесок у благо суспільства, а також потреба у самореалізації і самоактуалізації.

Таким чином, самоактуалізація та самореалізація набувають цілепокладального статусу передусім як складові освітньої діяльності, спрямованої на саморозвиток людини. Аналіз освітніх моделей підтверджує пріоритетне значення самореалізації та самоактуалізації як цілей, які забезпечують переорієнтацію виховної діяльності на саморозвиток особистості. Досліджувані феномени визначають інноваційні зміни цілей постсучасної освіти за низкою напрямів, передусім стосовно формування в особистості навиків самовиховання як передумови продуктивного культурно-виховного впливу; інтерпретації здоров'я людини як єдності фізичної, психічної, соціальної та духовної складових, підпорядкованих духовним цінностям; утвердження нових цілей освіти, пов'язаних з цінностями сталого розвитку та екосистемного виміру сенсожиттєвих орієнтацій особистості; обґрунтуванні необхідності формування в освітньому процесі позитивно-девіантної особистості як типу людини, що самоактуалізується у суспільстві ризику.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Барлукова Я.А. Синергетический подход к реализации опережающей системы образования // Я.А. Барлукова / Вестник Бурятского государственного университета. - 2010. - № 15. - С. 39-42.
2. Газман О.С. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века / О.С. Газман // Новые ценности образования. - М.: Педагогика, 1996. - Вып. 6. - С. 34 – 41.
3. Ежак Е.В. Современные концепции саморазвивающего обучения и способы их реализации / Е.В.Ежак // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. - 2008. - № 8. - С. 164-167.
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии / Г.К. Селевко. - М.: Народное образование, 1998. - 256 с.
5. Снимщикова Э.В. Самоактуализация и позитивные девиации личности - характер взаимосвязи / Э.В. Снимщикова // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. - 2011.- № 1. - С. 74-78.
6. Шмойлова Н.А. Ценностное отношение к здоровью и самоактуализация личности // Н.А.Шмойлова - Омский научный вестник. - 2007. - № 4. - С. 126-130.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2014

REFERENCES:

1. *Barlukova Y.A.* Sinergeticheskiy podhod k realizatsii operezhayushey sistemy obrazovaniya (Synergistic approach to the implementation of advanced education system), *Vestnik Buryatskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2010, no. 15, pp. 39-42.
2. *Gazman O.S.* Pedagogika svobody: put v gumanisticheskuyu tsivilizatsiyu XXI veka (Pedagogy of freedom: the path to the humanist civilization of the XXI century), *Pedagogy*, 1996, Vol. 6, pp. 34 - 41.
3. *Ezhak E.V.* Sovremennye kontseptsii samorazvivayuschego obucheniya i sposoby ih realizatsii (Modern concepts of self-development learning and the ways of their implementation), *Izvestiya Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*, 2008, no. 8, pp. 164-167.
4. *Selevko G.K.* Sovremennye obrazovatelnye tehnologii (Modern educational technology), *Education*, Moscow, 1998, 256 p.
5. *Snimschikova E.V.* Samoaktualizatsiya i pozitivnye deviatsii lichnosti – harakter vzaimosvyazi (Self-actualization and positive deviation of the individual - the nature of the relationship), *Gumanitarnye, sotsialno-ekonomicheskie i obschestvennyye nauki*, 2011, no. 1, pp. 74-78.
6. *Shmoilova N.A.* Tsennostnoe otnoshenie k zdorovyu i samoaktualizatsiya lichnosti (Value attitude to health and self-actualization of person), *Omskiy nauchnyy vestnik*, 2007, no. 4 pp. 126-130.

Овчаренко Наталья Владимировна – здобувач
Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Адреса: 49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
E-mail: yu_h@inbox.ru

Ovcharenko Nataliya Volodymyrivna – applicant
Dnipropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education
Address: 70, Sverdlov Str., Dnipropetrovsk, 49006, Ukraine
E-mail: yu_h@inbox.ru